

*Шерипов Н.Т.***КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН 2010-ЖЫЛДАГЫ КОНСТИТУЦИЯСЫ:
ЮРИДИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ***Шерипов Н.Т.***КОНСТИТУЦИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ 2010 ГОДА: ПРАВОВЫЕ
ОСОБЕННОСТИ***N.T.Sheripov***CONSTITUTION OF KYRGYZ REPUBLIC 2010 YEAR: LEGAL FEATURES**

УДК: 34:342.4

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдын 27-июнунда кабыл алынган Конституциясы ушул макалада каралып изилденет. Ушул Конституциянын укуктук өзгөчөлүктөрү, юридикалык күчү жана мааниси каралат.

In this article Constitution of Kyrgyz Republic is examined and investigated from June, 27, 2010. Examined legal features, legal force and value of this Constitution.

Кыргыз Республикасынын 2010-жылдын 27-июнунда кабыл алынган Конституциясы жазылган конституция болуп саналат. Ал референдум аркылуу кабыл алынган өз алдынча моноакт болуп саналат. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын көбүнчө мазмуну катаал түрдө өзгөртүлөт.

Күчү. Кыргыз Республикасынын Конституциясы түз күчкө ээ. Конституция, ага туура келбеген ченемдер бар болгондугуна карабастан, түз күчкө ээ. Конституциялык ченемдердин түз күчү, жарандардын өз укуктарын жүзөгө ашырууда аларга таянуу укугун билдирет.

Юридикалык өзгөчөлүктөрү. 2010-жылдагы Конституция жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону күчтөнтөт. Адамдардын укуктары тууралуу бөлүмгө укук коргоочулардын сунуштары жана эл аралык жарандардын жана адамдардын укугун коргоо боюнча конвенциялардын ченемдери кирген.

Кыргызстан социалдык мамлекет болуп көрсөтүлөт, жана татыктуу жашоого, адамдын эркин өнүгүүсүнө шарттарды түзүү мамлекеттик саясаттын чегине чейин көтөрүлөт. Татыктуу жашоо деп, биринчиден, азыркы учурдагы цивилизациянын бардык баалуулуктарына ээ болуу: ыңгайлуу турак-жай шарттары, медициналык кызмат, сапаттуу тамак-аш, таза айлана-чөйрө ж.б. тушундурулет.

Кыргыз Республикасында менчиктин ар кандай түрлөрү таанылат жана алардын тең укуктуу корголушуна кепилдик берилет. Менчик ээсинин эркинен тышкары мүлктү алып коюуга соттун чечими менен гана жол берилет. Бул, экономиканын өнүгүүсүнүн, ишмердүүлүктүн эркиндигинин, бизнести басып алуудан коргоонун, мамлекеттин өсүп өнүгүүсүнүн кепили болуп саналат.

Коррупциядан, трайбализмден, үй-бүлөөлүк башкаруудан коргоонун каражаты, бийликтин ачыктыгы жана тунуктугу болуусу керек. Кошумча кепилдик болуп бул жерде Массалык маалымат каражаттарынын эркиндиги саналат. Редакторлор жана

журналисттер тигил же бул кызмат адамдары чындыгында эмне иш кылып жаткандарын, мамлекеттик каражаттар кандай колдонулуп жаткандыгын эркин айтуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Массмедианын эркиндиги Кыргызстанда ой-пикирдин көп түрдүүлүгүн жана бийликтин болуп жаткан абал боюнча чыныгы маалыматтарды берүүсүн камсыз кылат.

Элдик курултайды бийликтин иш-аракетинин үстүнөн коомдук көзөмөл кылуунун формасы катары мыйзамдаштыруу сунушталат. Бул, кызмат адамдарынын ыйгарым укуктарын өз кызыкчылыктарына колдонуусуна тоскоолдук кылат. Жарандар коомдук жана мамлекеттик маанидеги суроолор боюнча курултайларды өткөрүп, өкмөткө өздөрүнүн кеңештерин бере алат. Курултайды өткөрүү тартибин аныктоо үчүн өз алдынча мыйзам кабыл алынат.

Эми Президент каржылык жана экономикалык жөнгө салууга катыша албайт жана Өкмөттүн кадрлык саясатына кирише албайт. Президент мамлекеттик бийликтин символу, арбитри болуп калат. Кепчүлүктүн партиясынын иш-аракеттерине жана чечимдерине карата принципиалдуу орунду ээлеге мүмкүнчүлүк бербөө максатында жана өз алдынчалуулугун сактап, ар кандай саясий күчтөргө көз каранды болбоо максатында, президент бүткүл элдик добуш берүү аркылуу шайланат. Өкмөт жана парламенттик көпчүлүк көбүрөөк ыйгарым укукка ээ болот жана Президент алардын иш-аракетине киришүүгө укугу жок. Бирок, саясий күчтөрдүн ортосундагы арбитр катары, элдин жана бийликтин бирдиктүүлүгүнүн, көз карандысыздыгын жана территориялык бирдиктүүлүктүн символу катары, Президент партиялардан жогору турат.

Элдин тагдыры бир гана адамдын же бир гана партиянын колунда болбоосу керек. Ардайым шайлоочулардын ишеничин актай албаган өкмөттүн жоопкерчилигин өз моюнуна алып, аларды ордуна келе алган альтернативдүү саясий күчтөр болуусу керек. Ошондуктан, жаңы Конституция күчтүү жана таасирдүү оппозициянын өнүгүүсүнө шарт түзөт.

Шайлоодон жеңип чыккан партия парламенте 65тен көп орунга ээ боло албайт. Калган 55 депутаттык мандат башка партияларга берилет. Жеңип чыккан партия өкмөттү түзүү укугуна ээ болот, бирок, Конституцияны өзгөртүү жана бийликти узурпациялоого алардын добуштары жешейт. Оппозиция парламенттик көпчүлүккө жана өкмөткө бийлик менен

кыянаттык кылууга жол бербейт. Конституциянын проектиси парламенттик оппозицияга вице-спикер, укуктук тартип жана бюджет боюнча комитеттеринин тарагалыгы кызматгарын кепилдик кылат. Парламенттик азчылык Эсетгее палатасынын, Борбордук шайлоо комиссиясынын жана Сотторду тандоо кеңешинин курамын түзүүгө катышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ошентип, парламентте саясий партиялардын тең укуктуу конкуренциясына шарттар түзүлөт.

Өкмөт анык ыйгарым укуктарга жана аткаруу бийлигине толугу менен ээ болот. Премьер-министрге жана анын кабинетине өлкөдөгү кырдаал үчүн, социалдык-экономикалык өнүгүү жана кадрлык саясат үчүн персоналдуу жоопкерчилик артылат. Жумуштун жыйынтыгы боюнча Өкмөт Жогорку кеңештин алдында отчет берүүгө тийишүү.

2010-ж. Конституциясы соттук-укуктук системанын баштан аяк реформасын божомолдойт. Сотторду тандап алуунун жана дайындоонун жаны тартиби сунушталат. Алардыш кемчиликтуу иш-аракеттери кызматынан бошотууга чейин жазаланат. Кандидаттарды тандоону, сот корпусунун өкүлдөрүнөн сырткары окумуштуулар, эксперттер жана жарандык уюмдардын өкүлдөрү кирген сотторду тандоо боюнча кеңеш жүргүзөт. Соттордун тарагалыгына ротация тартиби киргизилет - ар бир уч жылда жетекчилик орунга жаны судья келет. Бардык соттордун (анын ичинде Жогорку соттун) төрагаларын соттор өзүлөрү тандайт. Судьялар жүрүм-туруму кынтыксыз болуп турганда кызмат орундарын ээлеп турат жана өз ыйгарым укуктарын сактап калат деген ченем киргизилген. Сьюялардын журум-турумунун кынтыксыздыгынын талаптарын бузуу, конституциялык мыйзам менен аныкталган тартипте судьяларды жоопкерчиликке тартуу үчүн негиз болуп эсептелет.

Кыргыз Республикасынын Конституциялык соту жоюлуп, Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун алдындагы Конституциялык палатага айланат. Бирок, бул органдын ыйгарым укуктары кеңейип, жарандардын ага кайрылуу жолдору жөнөкөйлөнөт.

Президенттин жана өкмөттүн ыйгарым укуктарынын бир бөлүгү элге жана алар шайлаган жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына берилет. Акимдин кандидаттарын райондук кеңеш тандап алат. Жаңы система боюнча, шаарлардын жана айылдардын тургундары өзүлөрүнүн көйгөйлөрүн өз алдынча чече алат жана өнүгүүнүн бюджетин башкара алат. Бул, бийликтин үстүнөн элдин көзөмөл жүргүзүүсүнүн кошумча инструмента болуп саналат.

Айыл жана кичи шаар тургундарына жергиликтүү кеңеши үчүн айыл өкмөтүн жана мэрдди өз алдынча шайлоо мүмкүнчүлүгү берилет. Ошентип, жарандар алар отурукташкан жердин тагдырын жана өнүгүүсүн кимге ишенүүнү өзүлөрү чече алат. Мамлекеттик органдар территориялык өз алдынча башкаруунун ыйгарым укуктарына кийлигишүү укугуна ээ эмес. Айыл өкмөтүнүн башчылары республикалык өкмөткө эмес, жергиликтүү кеңешке баш ийишет.

Жаңы система, саясий партияларды жер-жерлерге өзүлөрүнүн офистерин ачууга милдеттендирет. Эксперттердин ою боюнча, парламенттеги партиялардын өкүлчүлүгү жер-жерлерде саясий уюмдардын конкуренциясына алып келет. Жаңы система, Жогорку

ку Кеңештин депутатгарын региондогу партиянын активдери менен жана жарандар менен тез-тез жолугушуп турууга милдеттендирет. Партияларга шайлоочулары менен тыгыз мамиле түзүп, территориялык кеңештерге өзүлөрүнүн мүчөлөрүн активдүү түрдө көрсөтүүгө туура келет. Партиялык структуранын өнүгүүсү, борбордук, райондук жана жергиликтүү деңгээлдеги саясий процесстердин ортосунда туруктуу байланыш түзүүгө жардам берет. Партиялык структура аркылуу, жергиликтүү саясий уюмдар жогорку жакка депутаттарга, министрлерге - жер-жерлерге негизги жана курч көйгөйлөрдү жеткире алат. Көп деңгээлдүү партиялык система, шайлоочулардын жана коомдун мамлекеттик бийликке болгон кайтарылган мамилесинин кошумча механизми болуп саналат.

Парламенттик башкаруу формасы, ар кандай топтордун жана партиялардын ортосундагы катуу конкуренция учурунда даты, бийликтин тынчтык түрүндө берилүүсүн камсыз кылат. Ал, териштирүүнүн жана апелляциянын коомго ачык жана так болуусунун кепилдиги болуп саналат. Бул, чечимдердин адилеттуулугунун жана бийликтин мыйзамга ылайык эмес иш-аракеттеринен жарандарды коргоонун салымы болуп эсептелет.

Кыргызстанда бир фракциянын депутаттарынын ойлорунун көп түрдүүлүгү дагы кубаттоого алышат. Ар бир мыйзам чыгаруучу, ар бир жаран сыяктуу эле, өз ой-пикирин билдирип, өз көз карашын жактай алат. Жогорку Кеңештин депутаты депутаттык ишмердигине байланыштуу айткан ой-пикирлери же Жогорку Кеңештеги добуш берүүнүн жыйынтыктары үчүн куугунтукка алынышы мүмкүн эмес. Өзгөчө оор кылмыштарды кошпогондо, депутатты жазык жоопкерчилигине тартууга Жогорку Кеңештин депутаттарынын жалпы санынын көпчүлүгүнүн макулдугу менен жол берилет. Жаңы концепция боюнча, парламентарийди чакыртын алууга, анын өз каалоосу менен парламенттик фракциядан чыгып кеткен учурларында гана жол берилет. Парламенттик демократия - Орто Азия үчүн бийликтин жаңы формасы.

Кыргызстанда КМШ жана Орто Азия боюнча биринчи жолу мамлекетти башкаруу урматы аял кишиге берилди. Бул миссия, ага өлкөбүздүн катаал тарыхый мезгилиндетүш келди. Бул тарыхый прецедент, биздин мамлекетке гана эмес, башка мамлекеттерде дагы, аялдын статусунун үй-бүлөөдө эле эмес коомдун жашоосунда дагы өзгөрүүгө алып келуусүн тушунуу зарыл. Бул, ар бир аял коомдун жана мамлекеттин өнүгүүсүнө өз салымын кошо ала тургандыгы жөнүндө ишеничке ээ болгон жаңы коомдук карым-катнаштын башталышы.

Кыргызстан мамлекеттик башкарууга дин аралашпаган мамлекет деп аныкталды. Бул, эч кандай дин мамлекеттик же милдеттүү болуп бекитилбестигин түшүндүрөт. Мындай абал, жарандардын ынсабынын эркиндигин жана акыл-ой ынанымдарын камсыз кылууга зарыл. Бул ченем мурдагы Конституцияда дагы болгон жана эч качан диндин өнүгүүсүнө жолтоо болгон эмес. Өлкөдө ислам банктары пайда болгон, каржылоонун исламдык принциптери киргизилген, жүздөгөн мечиттер курулган. Динди мамлекет-